

روابط ایران و شوروی در دوره رضاشاه

محمود طاهر احمدی

مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی
تهران - تابستان ۱۳۸۴

فهرست نویسی پیش از انتشار

طاهر احمدی، محمود

روابط ایران و شوروی در دوره رضاشاه / محمود طاهر احمدی؛ [به سفارش] مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه. - تهران: وزارت امور خارجه، مرکز چاپ و انتشارات، ۱۳۸۴.

شش، ۳۳۰ ص.

ISBN 964- 361- 283- X:

۳۴۰۰۰ ریال

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا (فهرست نویسی پیش از انتشار)

کتابنامه: ص. ۳۲۳-۳۲۵؛ همچنین به صورت زیرنویس.

۱. ایران - روابط خارجی - روسیه شوروی. ۲. روسیه شوروی - روابط خارجی - ایران. ۳. ایران - تاریخ - پهلوی، ۱۳۰۴-۱۳۵۷. الف. ایران. وزارت امور خارجه، مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی. ب. ایران. وزارت امور خارجه، مرکز چاپ و انتشارات. ج. عنوان.

۹۵۵/۰۸۲۲

DSR ۱۴۸۹ / ۵ / ۲ ط ۹

م ۸۴-۱۱۴۲۱

کتابخانه ملی ایران

روابط ایران و شوروی در دوره رضاشاه

محمود طاهر احمدی

چاپ اول: تابستان ۱۳۸۴

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

طرح روی جلد: شهرداد تهرانی

طراحی، لیتوگرافی، چاپ و صحافی:

مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه

دفتر مرکزی: مینی سیتی، میدان شهید محلاتی، خیابان نخل، خیابان وزارت امور خارجه

تلفن: ۴-۷، ۲۴۵۸۶۰۴، دورنگار: ۲۴۵۸۶۰۳

فروشگاه شماره ۲: تهران، خیابان شهید باهنر، خیابان شهید آقایی

صندوق پستی ۱۹۳۹۵/۴۷۴۶، تلفن: ۲۸۰۲۶۶۲

فروشگاه شماره ۳: تهران، انتهای خیابان شهید باهنر، میدان شهید باهنر، تلفن: ۷۱-۲۲۹۲۲۷۰

فهرست

مقدمه	پنج
بخش اول: سرآغاز	۱
از انقلاب روسیه تا برآمدن رضاخان	۳
بخش دوم: روابط سیاسی	۲۱
زمینه‌سازیه‌ای روابط سیاسی دو کشور	۲۳
نقش وزارت خارجه	۲۹
شورش لهاک خان	۳۴
راه‌اندازی خطوط هوایی	۳۶
شکاف در روابط دو کشور	۳۹
امتیاز استخراج نفت شمال	۴۸
تلاش شوروی برای سیطره بر ایران	۶۰
گسترش نفوذ شوروی به ایران در آستانه جنگ جهانی دوم	۶۷
بخش سوم: روابط اقتصادی و بازرگانی	۷۳
انحصار تجارت	۷۵
شکل‌گیری جمعیت نهضت اقتصادی	۸۳
انعقاد قرارداد تجاری با ایران	۱۰۳
بانک روس و ایران	۱۱۲

۱۱۷	تصویب قانون انحصار تجارت خارجی
۱۲۰	تأسیس مجمع تجار
۱۲۷	تلاش دولت ایران برای بهبود روابط تجاری دو کشور

۱۴۷	بخش چهارم: مهاجرت و پیامدهای آن
۱۴۹	مشکلات مهاجران
۱۵۵	تبعید و بازگشت مهاجران به کشور
۱۷۱	تأسیس باشگاه برای اتباع روسی
۱۸۴	مدارس ایرانی در شوروی
۱۹۱	مدارس شوروی در ایران
۱۹۶	نفوذ فرهنگی شوروی از طریق کتاب و فیلم

۲۰۵	بخش پنجم: مرزها
۲۰۷	مسئله تعیین خطوط مرزی
۲۱۳	درگیریهای مرزی
۲۵۲	منطقه مرزی علف چر
۲۶۲	مسئله رودهای مشترک

۳۷۷	پیوستها: اسناد و قراردادها
۳۲۳	کتابنامه
۳۲۶	نمایه اشخاص
۳۳۰	نمایه کتابها

مقدمه

بر اثر تحولات پدید آمده پس از کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ و برجسته شدن حکومت قاجاریان، روابط دولت شوروی با حکومت نوپای پهلوی به گونه‌ای دیگر شد و فصل نوینی در سیاست خارجی ایران با اتحاد شوروی گشوده شد. دولت شوروی، که پس از انعقاد قرارداد ۱۹۱۹ بین ایران و انگلیس به شدت به حکومت ایران بدگمان شده بود و آن را اساساً وابسته به امپریالیسم انگلستان می‌دانست و گردانندگان نظام قاجاری را گروهی آریستوکرات فئودال به شمار می‌آورد، به حکومت رضاخان و رژیم فئودال - بورژوازی پهلوی روی خوش نشان داد و خاطر رضاشاه را از مهم‌ترین مسئله در زمینه روابط خارجی آسوده کرد. رضاشاه نیز، که سیاست گسترش روابط دوستانه با شوروی را در پیش گرفته بود، تلاش می‌کرد روابط اقتصادی ایران با شوروی را که به تیرگی گراییده بود سامان بخشد و پایه‌های آن را محکم کند.

با وجود این، پس از مدتی کوتاه آشکار شد که مسائل مورد اختلاف ایران و شوروی در امور اقتصادی، تعیین خطوط مرزی، چگونگی بهره‌برداری از آبهای مشترک، شیلات و امور مربوط به اتباع ایران در اتحاد جماهیر شوروی، عمیق‌تر و پیچیده‌تر از آن است که بتوان به آسانی همه آنها را حل و فصل کرد. این همه سبب شد که، به رغم تلاش فراوان دولت ایران برای پی‌گیری سیاست دوستی و حسن همجواری با اتحاد شوروی، روابط دو کشور به سردی گراید و این سردی همچنان ادامه یابد. در این میان، هراس رضاشاه از کمونیسم که بر اثر فعالیت پنهانی مأموران شوروی و کمونیستهای ایرانی در داخل کشور، هر دم افزایش می‌یافت، سبب شد تا وی برای کاستن از نگرانیهای خود، کارهایی را به

انجام رساند که این اقدامات تأثیر فراوانی در روابط دو کشور بر جای گذاشت و باعث بروز رویدادهایی در صحنه سیاست خارجی ایران گردید.

کتاب حاضر پژوهشی است متکی بر اسناد موجود در آرشیو وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران درباره روابط ایران و شوروی در خلال سالهای ۱۳۰۴ تا ۱۳۲۰ ش. چون مباحث مربوط به این دوره اغلب در چارچوب بررسیهای مربوط به دوران گذار از سنت به مدرنیته تحلیل شده است، سیاست خارجی ایران را نیز می توان از همین منظر بررسی کرد؛ زیرا سیاست خارجی ایران پایه پای دگرگونیهای سیاسی و اجتماعی و اقتصادی سالهای موردنظر دستخوش تغییراتی شد که اصول اساسی آن با اصول سیاست خارجی دوران قاجاریه تفاوتهایی پیدا کرد. پیداست مفاد این اصول را می بایست از میان انبوه اسناد به جامانده استخراج کرد و در معرض نقادی قرار داد. در پژوهش حاضر سعی شده تا اندازه ای، آن هم فقط در حوزه روابط ایران با شوروی، اطلاعات دست اولی بر مبنای همین اسناد به پژوهشگران و دیگر خوانندگان داده شود. در پایان لازم می دانم از آقای سیدعلی موجانی و آقای دکتر نظراهوری، مدیرکل محترم مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی، و آقای کاوه بیات که موجبات اجرای این پژوهش را فراهم کردند، سپاسگزاری کنم. از ویراستاران محترم کتاب، سرکار خانم مهناز مقدسی و آقای بهرام معصومی، نیز تشکر می کنم و قدردان کار آنان هستم. همچنین، از همکاری مسئولان محترم اداره آرشیو و پژوهش اسناد وزارت امور خارجه، آقایان جواد کریمی، خداقلی پور و حر رضایی و سرکار خانم شریعتی، سپاسگزاری می کنم.